

Stefano M. CINGOLANI: *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya – Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2015, 313 pàgines.

És fama pública que les crisis polítiques determinen una necessitat imponderable d'explorar els orígens de les pròpies identitats. Els problemes més greus sempre han afavorit la reflexió i el pensament per aprofundir en les essències que han de possibilitar la reconstrucció positiva sense els entrebancs i les corrupteles que n'han distorsionat el camí original. Llavors, es fa imperatiu conèixer en quin moment ens hem extraviat per tornar a refer el procés. La idea d'Espanya sorgida de la pèrdua de les últimes colònies en 1898 va donar lloc a un ampli moviment regeneracionista per trobar un concepte de país que encara avui està incòmode, i en un altre àmbit, l'Europa sorgida de la Segona Guerra Mundial va crear des del 1951 la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer, amb unes expectatives efervescentes de creixement que van arribar fins a la ampliació successiva de la Unió Europea, ara –segons es dona a entendre– immersa en un procés de desmantellament del seu ideari.

Casa nostra no està exempta de l'espurna reflexiva per la publicació recent d'alguns llibres: *Nació, ancestres i ADN*, de Ferran Garcia-Oliver, Premi Octubre d'assaig 2015; i *Els valencians, des de quan són valencians?*, de Vicent Baydal, per l'Editorial Afers al 2016. Si cal repensar la identitat cal tornar a revisar el passat, el bon passat, el més antic, l'original, i per tant la reflexió ens retrau a l'edat mitjana. No és casualitat que els dos historiadors citats, al costat de Stefano Cingolani, siguin medievalistes. Tots tres no són autors d'ocasió, sinó estudiosos quotidians i especialitzats del passat medieval.

El rigor insubornable que mostra el llibre de Cingolani està en plena concordança amb la trajectòria d'un dels millors coneixedors de la cronística medieval catalana, que aprofita aquest primer volum d'una col·lecció sorgida al voltant d'un tema difícil: «el fet identitari català, des de l'edat mitjana al segle XXI». Ací s'ha procurat l'anàlisi de les fonts textuals, sempre acompanyat de reflexions en les quals no es descarten dubtes i possibilitats, contrastades totes a l'hora d'assumir una interpretació dels criteris nacionals o identitaris en una època tan llunyana i amb uns conceptes tan predeterminats pel pensament contemporani. Les paraules, les frases, les referències o els discursos havien sigut elaborats i reelaborats amb finalitats precises en moments concrets al llarg d'una cronologia de segles, que comprenen en aquest volum des de l'època de dominació andalusina fins l'extinció del casal dels comtes de Barcelona en el tron de la Corona d'Aragó. Malgrat les dificultats, els conceptes se situen en el seu context històric sense extrapolacions interessades i sense lectures mediàtiques. Ara bé, amb una escriptura fàcil i atractiva, capítols breus i paradigmàtics, el llibre aconsella una lectura seqüenciada i reflexiva, capítol a capítol, per dissoldre els estereotips generalistes vigents fins i tot en el món acadèmic, historiogràfic i literari. La identitat catalana no s'afona en la nit dels temps, sinó que és històrica, creix i es desenvolupa de manera lenta, progressiva, polisèmica i en diferents àmbits des del segle XII, pauta per les circumstàncies polítiques de les classes dirigents de la societat, un procés que troba un paral·lelisme més que evident en els altres regnes de la Corona d'Aragó, especialment d'Aragó i València. Sense aquesta monarquia plural i composta, feble i alhora expansiva, no es pot entendre l'eclosió d'aquestes identitats ibèriques ni el procés d'ampliació dels seus horitzons.

El fort arrelament visigòtic a una regió encara innominada, la influència carolíngia, la resistència al domini andalusí, i finalment l'absència d'un poder centralitzat entre els comtats resultants de l'anomenada *Marca Hispànica*, juntament amb el procés de feudalització i d'atomització castral marquen fins al segle XI l'absència de qualsevol idea col·lectiva. L'hegemonia de la casa comtal de Barcelona sobre la resta d'espais compartimentats o absorbits en

temps de Guifré el Pilós a la segona meitat del segle IX serà el camí de creació d'una certa unitat sota la seva sobirania, que en els segles immediatament posteriors es va interpretar com a memòria d'un llinatge fundador, punt d'ignició de la identitat sostinguda més tard amb la història dels reis de la Corona d'Aragó. En principi es va tractar d'una legitimació dinàstica, desvinculada dels reis francs, que per primera vegada era anomenada, no en referència a un espai, sinó als pobladors sotmesos al comte. A la fi del segle XI naix Catalunya com a concepte geogràfic, que coincideix amb els dominis directes dels comtes barcelonins, malgrat que una part important de la regió quedava exclosa de la seva autoritat.

El *Liber Maiolicbinus*, un poema llatí escrit en Pisa per un clergue anònim al començament del segle XII, on es narra la col·laboració del comte Ramon Berenguer III en la conquesta efímera de Mallorca entre 1114-1115, és el primer text que ens parla dels catalans i de la seva terra. Una percepció des de l'exterior que s'afegeix a la confusió d'alguns historiadors ibèrics entre *Catalaunia* i els *Camps Catalàunics*, lloc on Atila va vèncer el general Aeci en 451. Però lluny de l'Antiguitat, després de l'any mil, les assemblees de Pau i Treva no van emprar un nom específic per aplicar les disposicions generals d'una jurisdicció que es volia única, i que hauria de garantir l'orde públic del comte més enllà de Barcelona. El nom dels catalans torna a eixir per segona volta en 1169 amb Alfons el Cast, primer hereu del regne d'Aragó i dels dominis del comte de Barcelona, que va qualificar els membres de la noblesa que li aconsellaven a la cort com a catalans i com a aragonesos. El comte, que havia aplegat els comtats sota la seva autoritat directa o indirecta, ni va utilitzar un títol superior ni es va referir a Catalunya. Cert que son pare, Ramon Berenguer IV, s'havia guanyat l'apel·latiu de príncep però a soles es va emprar en Aragó per substituir al de rei, des que el 1137 el matrimoni amb Peronella es va associar a Catalunya i Aragó sota el mateix llinatge. Segles després, la teoria del Principat va sorgir com a sinònim d'imperi, d'hegemonia i d'autoritat eminent, de preeminència sobre la resta de comtes, i a la llarga va designar una col·lectivitat geogràfica i humana sobre la qual el rei d'Aragó i comte de Barcelona demanava una jurisdicció superior. En el segle XIV, en Catalunya hi havia un principat però sense príncep.

Quan el comte de Barcelona es referia als seus dominis parlava de la terra i no d'un corònim perquè encara no hi havia una definició pròpia, malgrat l'exercici d'un poder sobirà. És a dir, al segle XII hi havia un poble, una jurisdicció, un llinatge hegemònic, uns usatges i costums jurídics, una aristocràcia, una llengua comuna, etc., però no una embrionària formació estatal més enllà de la Corona d'Aragó. El nom *catalans* a soles servia per definir un conjunt de súbdits. Precisament l'aposició al regne d'Aragó va fer possible que Catalunya guanyés com a àmbit polític coherent, i, des de llavors, la visió retrospectiva del passat va fer possible parlar de Catalunya i recrear-la a l'hora d'escriure la història del temps precedent.

En el segle XIII les cròniques reials, començant per la de Jaume I, van ser fonamentals per construir la consciència identitària en Catalunya, més enllà dels dominis directes del comte de Barcelona. La no unió amb Aragó, l'aplicació d'un dret propi, la no agregació de les terres valencianes, el nomenament de funcionaris de la terra en cada regne, els privilegis privatis de l'aristocràcia, el trilingüisme de la cancelleria reial, l'agregació del regne de Sicília amb Pere el Gran, etc., van accentuar la percepció d'unes realitats identitàries, també a Aragó i molt prompte a València, que superaven de bon tros els recursos retòrics. Si la crònica de Desclot va intentar definir a la monarquia com a protectora tutelar de la terra, garant de la *res publica*, mantenidora dels usatges i de les llibertats, especialment a l'hora de rebutjar la invasió del bisbat de Girona pels croats francesos en 1283, la crònica de Muntaner, per la seua banda, insistia en exaltar un sentiment identitàri que ultrapassava els habitants de Catalunya i s'eixamplava amb la llengua per tots els racons de la Mediterrània.

Com no podia ser d'altra manera, la consolidació de les Corts i la creació d'una societat política estable i orgànica a la fi del segle XIII va ser la que va introduir un concepte i una primera consciència col·lectiva, encara que reservada a aquells que tenien presència institucional, és a dir, a les classes dirigents (prelats, noblesa, cavallers i oligarquies urbanes). La fidelitat dels súbdits i el pactisme va injectar una forta dosi identitària al conjunt social mitjançant les reunions del *General*, i més tard la constitució de la Diputació d'aquest General de Catalunya en 1359, la Generalitat, va garantir la col·laboració entre la monarquia i els súbdits, la gestió de la fiscalitat per part d'aquesta institució permanent, i la defensa dels interessos comuns, circumstàncies que van permetre la perennitat d'una societat política restringida. Llavors s'iniciava una distància creixent entre la terra i el sobirà, perquè la defensa de les llibertats i dels privilegis de Catalunya, és a dir de les tradicions que garantien l'hegemonia de la seva classe dirigent, xocaria amb els projectes de govern monàrquics.

En conclusió, el procés de creació de la consciència nacional catalana es va endarrerir per un conjunt de singularitats: l'intens procés de feudalització, la fragmentació comtal del territori i l'absència d'una autoritat plena del casal de Barcelona sobre la resta de comtats. La consciència identitària no va acabar de quallar des de dalt per la mancança d'un domini jurisdiccional ple sobre uns dominis territorials fragmentats i variables, amb incorporacions i segregacions, a més del rebuig aristocràtic de qualsevol intent d'imposar una autoritat comtal forta. L'aplicació dels codis legals (*Liber Iudicum*, *Liber feudorum maior*, Usatges, Commemoracions, Costums) es va limitar i va garantir tant els privilegis de l'aristocràcia com l'hegemonia feudal requerida del comte de Barcelona. No va ser una excepció la competència entre el reis de la Corona d'Aragó i la noblesa, o, pel que fa a les ciutats i les viles, en l'assumpció patrimonial de les essències de «la terra». Els casos de les unions aragonesa i valenciana, o un segle després, l'alçament forà de Mallorca o la guerra de la Generalitat contra Joan II, són episodis que demostren una consciència col·lectiva evident al marge del poder reial.

Rafael NARBONA VIZCAÍNO
Universitat de València